

Lapse sõnavara arenemiseks tuleb temaga rääkida

Merilyn Säde, Tartu ülikool

Tartu ülikooli koolipsühholoogia lektor Astra Schults uuris oma doktoritöös kuni peaaegu pooleteise aasta vanuste laste suhtlemise varajast arengut, sõnadest arusaamist ja žestide kasutamist. Peale selle said vastuse ka küsimused, missugused on eesti laste esimesed sõnad ja mis seda mõjutab.

Umbes kümne kuu vanuselt peaks lapse sõnavaras olema üks sõna ja aastaseks saades seitse sõna. Esimesed sõnad, mida lapsed hakkavad kasutama, on enamasti seotud igapäevaste ja sagedaste väljendite või tegevustega, näiteks söömisega.

«Eesti emad, nagu ka kõik teised emad, ei sööda oma last vaikuses ja seda eriti siis, kui tuleb lusikaga toitmise aeg ja last üritatakse panna õigel ajal suud avama.» Nii ongi näiteks «mämm-mämm» üks esimesi asju, mis hakkab lapsele söömisolukorra väljendina seostuma.

Kõige sagedasem sõna, mis laste sõnavarasse tekib, on «täh», sest tavaliselt ütleb lapsevanem lapsele midagi ulatades «aitäh». Laste sõnavaras on «head aega» tähenduses sage sõna ka «tadaa» või «tsau».

Teise kategooriana tulevad sageli sõnad, mis on seotud lapse jaoks tähtsate inimestega. «Meie pered koosnevad tavaliselt emast, isast ja lapsest või lastest ning seda on ka esimeste sõnade juures hästi näha. Kui peres on rohkem lapsi, lisanduvad ka sõnad «õde» ja «vend» kiiremini.»

Kolmandana hakkavad lapse sõnavarasse tekkima aga nimisõnad ja esimesena just need, mis on mingi erilise tegevuse või omaduse poolest lapse tähelepanu köitnud. «Näiteks autod, lambid, koerad ja kassid – kõik, mis köidab kuidagi lapse tähelepanu ja mida on kerge taustast eristada.»

Sõnavara ja vanema haridus

Doktoritööst selgus, et sõnavara arengu puhul ei ole oluline, kas tegemist on poisi või tüdrukuga. «Ka kümnekuuse poisi sõnavaras peaks olema üks sõna. See, et kõnearengus on soolisi erisusi, on stereotüüpne teadmine. Kuid tõepoolest, erinevused on, aga need hakkavad ilmema alles hiljem,» ütles Schults. Kui tüdrukud jõuavad 50 sõna piirini kiiremini, siis poisid jõuavad sinna veidi aeglasemalt.

Schults võrdles oma töös ka enneaegsete ja õigel ajal sündinud laste sõnavara arengut. Paljudes uuringutes on näidatud, et enneaegsete laste sõnavara areneb aeglasemalt, ja see tulemus on ka Schultsi töös olemas. «Kui võtame vanuse ja soo alusel tasakaalustatud kontrollrühma enneaegsete rühma kõrvale ja võrdleme sõnavara suurust, siis tõesti, enneaegsete laste sõnavara on väiksem.»

Kui lisada neile muutujatele aga ka sõnavara suurus ehk n-õ õigel ajal sündinud laste hulga valitakse need, kelle leksika on täpselt sama suur kui enneaegsetel, siis on nende sõnavara koostis ühesugune. «Leksika arengu järjekord ja muster on sellisel juhul võrreldavad,» lisas ta.

Lapse sõnavara võib mõjutada aga näiteks ka lapsevanema haridustase.

«Kui lapsevanem on põhiharidusega või veel madalama haridustasemega, siis kipub lapse sõnavara olema väiksem.»

Kesk- ja kõrgharidusega lapsevanemate laste leksika suuruses olulist vahet ei ole. «Erika Hoff on teinud palju uurimusi, kus ta on vaadanud, missugused taustategurid mõjutavad lapse sõnavara suurst. Ameerikas on see üsna tavapärane tulemus, et lapsevanemate haridustase mõjutab sõnavara.»

Miks see nii on? On leitud, et põhiharidusega lapsevanemad kipuvad oma lapsega vähem rääkima, kasutavad väiksemat leksikat ja sõnad, mida öeldakse, on korduvad ning vestlus ei ole kuigi vaheldusrikas. «Peale selle on leitud, et need vanemad ei ürita oma lastega vestlust arendada, vaid nad kalduvad lapsi pigem keelama ja kamandama ehk lapse poole pöörduakse siis, kui on tarvis midagi öelda, mitte niisama jutuaajamiseks.»

Selleks, et lapse kõne ja sõnavara saaksid areneda, on vaja ka olukordi, kus laps tegutseb ja vaatab ringi ning miski köidab tema tähelepanu. «Nüüd, kui lapse tähelepanu on mingisuguse asja või tegevuse poolt hõivatud, peab lapsevanem oskama seda märgata ning rääkima talle sellest tegevusest või asjast.» Tegevust või asja tuleb korduvalt nimetada, et tekiks seos häälikumustriga. Samuti tuleb olukorda kirjeldada, et lapsel oleks võimalus kuulda erinevaid grammatilisi ühendeid. Kui seesuguseid olukordi on rohkem, siis areneb ka lapse sõnavara paremini.

Morfoloogiline rikkus vs. leksika suurus

Schults uuris oma doktoritöös sedagi, missugune mõju on eesti keele morfoloogilisel rikkusel laste ekspressiivse sõnavara suursele ja koostisele. Selle teema kohta on Schultsi sõnul tehtud palju erinevaid uurimusi ja järeldusi ning lihtsustades võib tuua välja kahe eri suuna oletused. «Üks oletus on, et kui sa kasvad morfoloogiliselt rikkas keskkonnas, siis on see sinu jaoks tavapärane nähtus ega mõjuta lõpptulemusena seda, kuidas su sõnavara kujuneb.»

Teine variant on, et kõige hõlpsamini jääb lapsele meelde fraaside viimane sõna. See jääb tema lühimällu kõlama ja sellele oskab ta pöörata kõige rohkem tähelepanu. «Inglise keele põhjal on selle kohta väga palju uurimusi tehtud ja kui inglise keeles midagi nimetada, siis juhtub enamasti nii, et lause lõppu satub nimisõna ehk just see sõna, mida me üritame parasjagu rõhutada.»

Kui teha eesti keeles samasugune tarind, siis isegi juhul, kui nimisõna satub lause lõppu, tuleb seda kuidagi käänata. «Kui lapsele jääb kõlama viimane sõna, siis võiks arvata, et eesti keeles on keerulisem seda sõnatüve välja sõeluda, kuid tegelikult selgub, et morfoloogia rikkus ei mõjuta sõnavara omandamist. Oluline on siiski pidevalt korduv osis, mis lapsele meelde jääb,» kirjeldas Schults.

Test näitab sõnavara suurst

Schults kasutas oma töös MacArthur-Batesi suhtlemise arengu testi «Sõnad ja suhtlemisliigutused», mida ta on ise aidanud eesti keelde ja kultuuriruumi kohandada. Test koosneb 386 sõnast ja selles palutakse lapsevanemal hinnata, kas nende laps reageerib kõnele nii nagu ta saaks sellest aru.

Näiteks olukord, kus keegi on külas ja hakatakse ära minema ning öeldakse «tadaa» ja lehvitatakse. «Kas laps reageerib seejärel kuidagi nii, nagu ta saaks sellest olukorrast aru. Samuti, kas ta väljendab end sõnaliselt sellele olukorrale vastavalt.» Selle alla kuuluvad ka kõik teised igapäevased lausungid, millest arusaamist kontekst toetab.

Testi järgmises etapis küsitakse, kas laps on hakanud ise sõnu ütleva nii, et ta näib nende tähendust mõistvat. Samuti uuritakse laste žestide kohta ehk missuguseid liigutusi kasutab ta suheldes või mängides. «Küsimusi on ka sümbolilise mängu kohta: kas laps kasutab seda,

ehk kas miski on midagi, mida see tegelikult ei ole. Näiteks paneb kausi mütsi asemel pähe või sõidab põrandal klotsiga ringi, nagu see oleks mänguauto.»

Test perearstidele kasutamiseks

Kuna 386 sõnast koosnev nimekiri on suhteliselt pikk ja võtab täitmiseks palju aega, on plaanis testi perearstidele kohandada. «Tahaksime teha lühema variandi, mida saaks kasutada näiteks perearsti juures. Vanem täidaks testi ja nii ei peaks arst enam eraldi küsima, kas laps räägib, mitu sõna ta ütleb ja mis sõnad need on.»

Schultsi sõnul on seesugust testi oluline kasutada, et tuvastada laste sõnavara arengu pidurdumine ja selle põhjused. «Tõsi on, et lapsed hakkavad erinevas eas rääkima, kuid kui seesugust muret kurdetakse perearstile, võib juhtuda, et saadakse vastus «ootame ja vaatame».»

Enamasti juhtubki see, et laps hakkab erinevaid sõnu ütleva ja seesugusest ootamisest ei ole midagi halba. «Kuid on üksikuid lapsi, kelle sõnavara areng ongi pidurdunud ja selle tõttu ka eneseväljendamise areng üldiselt.»

Schultsi sõnul on mitmed uuringud näidanud, et neil lastel on hiljem keerulisem koolis hakkama saada ja lugema õppimisel võivad ilmned aaskused. «Kui need raskused tulevad ilmsiks kooli alguses, on väga keeruline midagi ette võtta, sest kõne arengu toetamise kõige soodsam aeg on juba möödas.» Seega ongi oluline teha vajadusel võimalikult vara kindlaks, kas kõne arengu pidurdumise taga seisab mõni meditsiiniline põhjus või mitte.

Artikkel ilmus Tartu ülikooli ajakirjas Universitas Tartuensis.